

13 ביולי 2022

לכבוד

מר יואל פינקל

מ"מ הסטטיסטיקן הלאומי

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

בדוא"ל: yoel@cbs.gov.il

שלום רב,

הנדון: פרסום נתונים סטטיסטיים בפילוח לפי מוצא של נסקרים

אנו פונים אליך על מנת שתפעל לפרסם מידע על ישראלים בפילוח על פי מוצא, לכל הפחות שלושה דורות אחורה. זאת, בניגוד למדיניות הנוכחית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן "הלמ"ס"), לפיה יש לפלח מוצא של ישראלים לפי ארץ הלידה של אביהם בלבד, היינו שני דורות אחורה. למיטב ידיעתנו, מידע כזה לגבי ארצות לידה של ישראלים קיים בידי הלשכה אך אינו מפורסם לציבור, זאת, חרף העובדה כי אתניות בחברה הישראלית היא משתנה מרכזי בריבוד חברתי, ביצירת פערים ובשימורם.

כמפורט בהמשך, המדיניות הנוכחית פוגעת באפשרות של חוקרים, קובעי מדיניות והציבור הרחב לקבל תמונת מצב מלאה ומדויקת על פערים סוציו-אקונומיים בהתאם לארץ המוצא של ישראלים שהם דור שלישי בארץ בשלל סוגיות קריטיות לחברה הישראלית, ולפיכך היא עומדת בניגוד למטרות הלמ"ס ואינה סבירה.

להלן פירוט הדברים:

1. בפניה זו נשתמש לשם הנוחות וההפשטה במושגים – "מזרחים" ו"אשכנזים", כאשר הגדרת מזרחים/אשכנזים היא לפי יבשת הלידה של בני הדורות השונים: אסיה-אפריקה (למעט דרום אפריקה וזימבבואה) ואירופה-אמריקה (כולל דרום אפריקה, זימבבואה ואוסטרליה) בהתאמה.
2. הלמ"ס אמונה על איסוף מידע, עיבודו ופרסומו מכוח פקודת הסטטיסטיקה [נוסח חדש], התשל"ב-1972. המידע שמפרסמת הלשכה חיוני לשם הבנה של מצב החברה הישראלית, למחקר ולכתיבה עליה, ולשם קידום מדיניות בתחומים שונים.
3. חרף האמור לעיל, החליטה הלמ"ס שלא לפרסם מידע על מוצא של ישראלים למעט על בסיס מוצא בדור השני, היינו ארץ הלידה של הנסקר/ת או של אביו/ה. לפיכך, נסקרים שאביהם נולד בישראל מוגדרים "ישראלים", ולמרות שמידע כזה זמין לה.
4. הלמ"ס מודעת היטב לצורך בנתונים על מוצא אתני. ממסמך פנימי של הלמ"ס שנמסר לנו על ידכם, עולה כי הנכם מכירים בכך ש"משתני מוצא הינם משתנים מרכזיים בחקירת מוביליות חברתית" וכי מדיניותכם עומדת בניגוד להמלצות האו"ם למדינות ה-ECE לפיהן "... בסדרת משתני הגרעין מצויים המשתנים: ארץ/מקום לידה וארץ אזרחות, תאריך עלייה ובסדרת המשתנים הנוספים

נכללים: ארץ לידת ההורים, רכישת אזרחות, קבוצה אתנית, דת ושפות" (קלרה שלו ועידית דורון "סקירה והמלצות - חקירת הנושאים דמוגרפיים בשאלון המפקד", לשכה מרכזית לסטטיסטיקה 2017, ההדגשה הוספה (להלן: "המלצות בעניין חקירת נושאים דמוגרפיים"). לסיכום נכתב במסמך זה, כי "הנושא חשוב ומעניין במיוחד לאור העובדה שכיום עולה היקף אוכלוסיית ילידי ישראל שהם דור שני לילידי ישראל. דבר הגורם לכך שהמידע ה"אובייקטיבי" שנאסף מאפשר פחות ופחות להגדיר מוצא" (בעמ' 24). כן נטען, כי "שיטה זו (של הגדרת מוצא לפי ארץ לידת האב, מ.ב.) הולכת ונשחקת בשל גידול מתמיד בקבוצת ילידי ישראל שאביהם יליד ישראל, היום קבוצה זו מהווה 42% מאוכלוסיית ישראל ו 56% מתוך ילידי ישראל. על מנת להתגבר על קושי זה הועלתה הצעה לחקור את ארץ לידה של הסב" (בעמ' 8).

5. במאמרה, "סטטיסטיקה, קטגוריזציה אתנית ומדידת אי-השוויון בישראל", בוחנת ד"ר סיגל נגר-רון את ההיסטוריה של ההחלטות על איסוף נתונים על בסיס אתניות ואת השלכות ההחלטה שלא לאסוף נתונים על אתניות בדור השלישי על מחקר בתחום ועל קידום מדיניות לצמצום אי שוויון. נגר-רון טוענת, כי תוצאת מדיניות זו של הלשכה היא "עיוורון סטטיסטי" אשר "מעכב את היכולת להבין את חלקה של האתניות במנגנוני הריבוד כיום". היא מציינת, כי מדינות הגירה אחרות החלו בשנים האחרונות לאסוף נתונים על בסיס אתני או גזעי דווקא מתוך הכרה באי-שוויון המבני בין קבוצות אתניות שונות ובמטרה לתקנו (סיגל נגר-רון "סטטיסטיקה, קטגוריזציה אתנית ומדידת אי-השוויון בישראל" סוציולוגיה ישראלית כב(1) 6-29, 21 (2021)).

6. ההחלטה שלא לאסוף מידע על מוצא בדור השלישי, עומדת אכן בניגוד מוחלט לממצאים של מחקרים שונים שבחנו פערים בין אשכנזים ומזרחים. מחקרים אלו מדגימים בצורה מובהקת פערים גדולים ועקביים, ובפרמטרים רבים, בין ישראלים ממוצא שונה.

7. לדוגמה, יעקב נהון בחן את מידת ההומוגניות של הפרופיל ההשכלתי בהתאם ליבשות המוצא מהן הגיעו עולים לישראל (אסיה-אפריקה אל מול אירופה-אמריקה), תוך שימוש בנתונים שקובצו מתוך מפקדי אוכלוסין שנערכו בשנים 1961, 1972 ו-1983. מהמחקר עולה, כי בקרב בני הדור הראשון לעולים בישראל ניתן היה לזהות הטרוגניות בפרופיל ההשכלתי, ולעומת זאת דווקא הפרופיל ההשכלתי של בני הדור השני מאופיין בהומוגניות יחסית. המחקר מצא אם כן, כי מוצא לא רק משקף מציאות, אלא גם מבנה אותה ומייצר פערים לאורך שנים (יעקב נהון, דפוסי התרחבות ההשכלה ומבנה הזדמנויות התעסוקה: הממד העדתי, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל (1987)).

דוגמה נוספת הינה מחקר משנת 2008 שבחן את הרכב הסגל האקדמי באוניברסיטאות המחקר הישראליות ומצא, כי 90.12% מאנשי הסגל שנדגמו במחקר הם אשכנזים ושיעורם של אנשי הסגל המזרחים בקרבם עומד על 8.93% בלבד. בקרב נשים, ששיעורן בקרב אנשי הסגל היה מלכתחילה נמוך מחמישית, היו רק 4.7% נשות סגל מזרחיות (ישראל בלכמן, "דוח מחקר: על ההרכב האתני של אוניברסיטאות המחקר בישראל" תיאוריה וביקורת 195,33 (2008) (להלן "ההרכב האתני של אוניברסיטאות המחקר בישראל, 2008").

לדוגמאות נוספות ר': אורן הלר, "ניידות בין דורית בישראל" המוסד לביטוח לאומי, 15-16 (2017); ינון כהן, יצחק הברפלד, סיגל אלון, אורן הלר ומירי אנדבלד "פערי השכלה והכנסה בדור השני והשלישי בין יהודים/יות ממוצא מזרחי, אשכנזי ומערבי". המוסד לביטוח לאומי (2021).

8. הדוגמאות שלעיל ממחישות, כאמור, את הפערים הקיימים בתחומים שונים ומגוונים בין ישראלים ממוצא שונה, ואת החשיבות העצומה שיש במחקר ופרסום נתונים בפילוח לפי מוצא, ובפרמטרים שונים. כך בנוגע להשכלה ושכר, בעלות על רכוש ושימוש בדיור ציבורי, קיומם של חובות, חלוקת מגורים גאוגרפית, מגורים בצורות התיישבות שונות, מדדי בריאות, אושר ושביעות רצון, הפליה וגזענות. היעדר מידע כזה בסקרי הלמ"ס יוצר תמונה מעוותת לפיה תופעות שונות בחברה הישראלית הן נטולות הטיה אתנית.
9. בנוסף עולה מדוגמאות אלה, כי בהיעדר מידע שמפרסמת הלשכה, נאלצים חוקרים העוסקים במחקר של פערים על רקע אתניות ומוצא לקושש מידע ממקורות שונים ובהם המוסד לביטוח לאומי, מרשם האוכלוסין ורשות המיסים, במקום לקבלו מן המקור שנועד לשם כך – הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
10. לדוגמה, במחקר על ההרכב האתני של אוניברסיטאות המחקר בישראל, שצוין לעיל, שיוך אנשי הסגל לכל אחת מקבוצות המוצא נעשה "באופן "ביולוגי" על פי ארץ הלידה, או על פי מידע ביוגרפי אחר המופיע באתר האינטרנט. כאשר לא נמצא באתר האינטרנט מידע המעיד על המוצא האתני, נעשה השיוך האתני לפי שמות המשפחה של אנשי הסגל לפי מידע רווח על שמות משפחה שכיחים, בעזרת אינפורמנטים, ועל סמך אתרי אינטרנט וספרים העוסקים בגנאלוגיה. במחקר אחר שבחן ניידות בין דורית בישראל הסתמכו החוקרים על הצלבת המידע מקובץ מרשם האוכלוסין עם נתוני שכר של רשות המיסים; במחקר שערך הביטוח הלאומי בשנת 2021 נעשה שימוש בנתונים מנהליים שמקורם במוסד לביטוח לאומי, במשולב בנתוני מס הכנסה ומרשם התושבים; מחקר נוסף בתחום הפליה בשוק העבודה נעשה במתודה של שיוך לפי שמות משפחה מאופייני מוצא, (Yona Rubinstein, Dror Brenner "Pride and Prejudice: Using Ethnic-sounding names and inter-ethnic marriages to identify labor market discrimination. *The Review of Economic Studies*, 87(1), 389-425). מתודולוגיה שכזו היא פעמים רבות אילוץ שנובע מהיעדר נתונים מהימנים, ועלולה לפגוע במחקר.
11. ההחלטה שלא לפרסם מידע על בסיס מוצא בדור השלישי מעלה תמיהה, דווקא מכיוון שמידע כזה זמין במקורות רשמיים וממרשמים של המדינה. מסמך ההמלצות בעניין חקירת נושאים דמוגרפיים מתאר כיצד "בבדיקה שנערכה בלמ"ס במקורות מנהליים ובמפקדים קודמים נמצא כי ל-94% מהרשומות יש מידע לגבי מוצא הפרט, 3% עם מידע חלקי ו-1% ללא מידע על ארץ מוצא של אחד הדורות" (בעמ' 8).
12. אמנם, קיימת אפשרות לחוקרים להגיע פיזית ללשכה לקבל את המידע ולעשות בו שימוש על פי הצורך, בכפוף לתשלום. עם זאת, אין הדבר דומה למידע עקבי שמפורסם על ידי הלשכה, שלא בכפוף לתחומי העניין של חוקרים שונים, והוא זמין לכל אדם גם אם אינו חוקר, לגופי מחקר השונים ולכל גוף שאמון על הכרעות וקביעות מדיניות בנוגע לסוגיות שונות. ראוי שהלמ"ס יפרסם ביוזמתו נתונים מפולחים המבוססים על מוצא של ישראלים שמרביתם מתגוררים בישראל לא יותר משלושה או ארבעה דורות.
13. אכן, אנו מודעים לכך שאיסוף מידע מסוג זה מחייב להתמודד עם אתגרים מקצועיים שונים. כך למשל יש להידרש לשאלה של הגדרת "מוצא" – האם לפי חלוקה בינארית (אשכנזים/ מזרחים), לפי יבשות או לפי רשימה של ארצות, כיצד לקבוע מוצא של אדם שסביו וסבתותיו ממוצא מגוון, האם נכון לצמצם את ההגדרה לפי מוצא של אב או סב ולא של אם או סבתא, האם יש משמעות למוצא

של נשים במשפחות מעורבות אתנית לעומת גברים במשפחות כאלה ועוד. אתגרים מסוג זה עומדים בפני מדינות הגירה רבות, אך אלו מצאו פתרונות מגוונים לאיסוף מידע – על בסיס משתנים אובייקטיביים ו/או סובייקטיביים.

14. אפשרות נוספת לאיסוף מידע על מוצא היא על בסיס דיווח עצמי. למסמך המלצות בעניין חקירת נושאים דמוגרפיים של הלמ"ס צורפו מספר דוגמאות של שאלוני הגדרה עצמית במפקדים מרחבי העולם (נספח 1). קיימת טענה, כי שאלות על מוצא הן רגישות ועלולות לעורר התנגדות בקרב נסקרים. עם זאת נציין, כי בהקשר אחר – הגדרת מידת הדתיות של נסקרים – בחרתם לעשות שימוש בכלי של דיווח עצמי, כאשר רגישות מידע בדבר מוצא אינה שונה משאלות לגבי רמת דתיות, נהפוך הוא. טענה זו נכונה בפרט כאשר לשאלות מסוג זה קודם הסבר על מטרתן וחשיבותן. בנוסף, גם מידע בדבר נסקרים שאינם יכולים או אינם רוצים לענות על שאלה זו הוא בעל ערך.

15. משיחה עם גורמים שונים בלמ"ס ובאקדמיה ומסמך המלצות בעניין חקירת נושאים דמוגרפיים שלה עולה כאמור, כי סוגית איסוף המידע על מוצא של ישראלים עומדת מזה שנים על הפרק, וכי הועלו שורה של פתרונות אפשריים לקשיים המתודיים. בנוסף, נודע לנו כי בימים אלה מקדמת הלמ"ס הקמת יחידה שתעסוק בסטטיסטיקה מנקודת מבט מגדרית ובין השאר תאסוף ותעמיד לרשות החוקרים קובץ משוכלל הכולל את מוצאן של הנשים הנסקרות.

16. הכרה בצורך בהרחבת האפשרות למחקר מבוסס נתונים קיבלה לאחרונה ביטוי גם ב"טיוטת עקרונות ועיקרי מדיניות לתיקון פקודת הסטטיסטיקה – שיתוף הציבור" שפורסמה ביום 29.6.2022 להערות הציבור.

17. לסיכום, על רקע האמור לעיל, בדבר חשיבות המידע נוכח הפערים החברה הישראלית, ההחלטה שלא לאסוף ולפרסם מידע כזה לוקה בחוסר סבירות ועומדת בניגוד מובהק למטרותיכם.

18. לאור זאת, נבקשכם לפרסם מידע על ישראלים בפילוח על פי מוצא, שלושה דורות אחורה, על מנת לאפשר לחוקרים, לקובעי מדיניות ולציבור הרחב לקבל תמונת מצב מלאה על פערים סוציו-אקונומיים ואחרים מפולחים על פי אתניות בחברה הישראלית.

בכבוד רב ובברכה,

משכית בנדל, עו"ד

עותק

עו"ד מיכל חורין, היועצת המשפטית ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בדוא"ל: michalch@cbs.gov.il